

УДК 323.281:27-384

Віктор Боднар
м. Чернівці**РОЗСЕКРЕЧЕННЯ КАРНИХ СПРАВ СВЯЩЕНИКІВ-ПОЛІТВ'ЯЗНІВ – ВИМОГА ЧАСУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

У статті розповідається про зміст розсекречених справ Управлінням СБУ в Чернівецькій області священників-політв'язнів Василя Андрюка і Теодора Вовка, методи їх допитів, винесені вироки, долю отців та проблематику розсекречення архівів СБУ.

Ключові слова: Українське православне священство, переслідування, арешти, допити священників, судові вироки каральних органів, розсекречення архівів СБУ.

В статье рассказывается о содержании рассекреченных дел Управлением СБУ в Черновицкой области священников-политзаключенных Василия Андрюка и Теодора Вовка, методы их допросов, вынесенные приговоры, судьбу отцов и проблематику рассекречивания архивов СБУ.

Ключевые слова: Украинский православный священник, преследование, аресты, допит священников, судебные приговоры карательных органов, рассекречивания архивов СБУ.

In the article told about maintenance of the declassified businesses Management SSU in the Tchernivtsi area of svyaschenikov-politv'yazniv of Vasyl Andryuka and Theodore Vovka, methods of their interrogations, passed judgement, fate of otciv and problematiku of declassifying of archives of SSU.

Keywords: Ukrainian orthodox priest, pursuit, arrests, to drink up priests, judicial sentences of punitive organs, declassifying of archives of SSU.

У руслі всебічного відродження і розвитку державної незалежності України великої **актуальності** набирає справа розсекречення архівів колишніх каральних органів радянської влади.

Незалежність і демократизація України не лише створили умови для повернення Церкви в її природне суспільне лоно, з якого вона свого часу була брутально виштовхнута комуністсько-більшовицьким режимом, а й актуалізували проблему створення об'єктивних умов для наукового аналізу планомірної та системної боротьби з тими церковно-релігійними діячами, слово і чин яких не те, що не вписувалися у тодішній загальнодержавний процес радянської й атеїзації, а й суперечили та відверто йому протистояли.

У цьому зв'язку особливо **актуальною** постає проблема розсекречення карних справ священнослужителів, які потрапили під прес радянської каральної машини. Залучення архівних матеріалів радянської доби до сучасного дослідницького ресурсу має вагоме як наукове, так і соціально-практичне значення. Справедлива оцінка тогочасного досвіду взаємин держави і Церкви дозволить зробити більш виважені та вивірені кроки передусім тим державним чиновникам, які покликані здійснювати державницьку політику у сфері державно-церковних взаємин.

У статті автор ставить за **мету** познайомити науковий загал з найбільш цінними (з погляду на їхню інформативність) історичними документами Галузевого державного (м.Київ) та регіонального архівів (м.Чернівці) Служби безпеки України (СБУ), які дозволяють реконструювати основні форми та методи діяльності радянських органів влади на теренах Північної Буковини і витлумачити сутність їхньої політики щодо свободи совісті та релігійних переконань.

Для досягнення означеної мети автор актуалізує та розв'язує такі **завдання**:

- дати стисло характеристику розсекреченим архівним матеріалам, експонованим в Інформаційно-довідковому залі СБУ в Чернівецькій обл.;
- на прикладі справ за №№ 2280 і 3811 (стосуються ув'язнення священників В.Андрюка та

- Т.Вовка), відтворити форми ведення допитів та основні методи фабрикування доказів;
– обґрунтувати доцільність популяризації розсекречених архівних матеріалів серед науковців та громадського загалу.

Архіви СБУ зберігають надзвичайно цінні документи для сучасних дослідників української історії. Чільне місце серед них належить тим, що висвітлюють гіркий досвід суспільно-політичного розвитку нашої держави та регіону, зокрема за умов понад сімдесятилітнього існування комуно-більшовицького режиму. З одного боку, розсекречення та введення в науковий обіг історичних документів цього періоду стане потужним і соціально значущим джерелом для очищення суспільства від фальші, брехні та байдужості, а з іншого – сприятиме його консолідації на засадах глибокого усвідомлення трагедії українського народу ХХ ст.

Документи та джерела Галузевого державного архіву СБУ, як і регіональних архівів цього силового відомства, дають можливість з'ясувати форми та методи діяльності радянської влади (особливо її каральних органів), націлених на залякування й фізичне знищення „непокірних” та „соціально небезпечних” громадян. Отже, розсекречення таких архівів є нагальною потребою, хоча б з огляду на те, що останнім часом різко зросла політична активність та політична свідомість українського загалу і буковниців в тому числі до внутрішньої політики радянських спецслужб. Яскравим підтвердженням цьому є систематичні звернення до Головного управління СБУ у Чернівецькій області представників різного роду державних і громадських установ, науково-дослідних центрів і окремих громадян з запитами про розсекречення та доступ до архівних матеріалів доби тоталітаризму. У зв'язку з цим, у системі Головного управління СБУ в Чернівецькій області відкрито Інформаційно-довідковий зал, де кожен має можливість ознайомитися з розсекреченими матеріалами. Розсекречення та оприлюднення архівних документів з різних галузей внутрішньої політики більшовиків, співробітники архіву Головного управління СБУ в Чернівецькій області здійснюють на виконання рішення найвищого керівництва держави. Більше того, вони поставили собі за мету реалізувати вкрай важливу і суспільно значущу програму зі створення Електронного архіву національної пам'яті [3, с. 14-21].

Пріоритетним завданням у діяльності працівників архіву СБУ стало оприлюднення широкому загалу документів радянських каральних органів. З цією метою співробітники СБУ неодноразово давали інтерв'ю та консультативну допомогу багатьом науковцям, журналістам, ініціюють презентації розсекречених справ щодо репресованих осіб. Так, 23 грудня 2010 р. на базі філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича обласне управління СБУ в Чернівецькій області представило громадськості розсекречені справи двох православних священників, ув'язнених органами МДБ 1947 і 1951 рр.

Розсекречені архівні матеріали в черговий раз засвідчують, що процес радянзації Північної Буковини здійснювався надзвичайно жорстоко. Разом із стероризованим населенням переслідувань зазнало духовенство, їх позбавляли храмів, парафій і звичайнісіньких громадянських прав, ув'язнювали, висилали у концтабори, піддавали катуванню та тортурували. Більшість з них не поверталися з місць ув'язнення. Питання мучеництва ієрархів і священників Української православної церкви поки що залишається білою плямою нашої духовної історії. Оприлюднення карних справ двох православних священників відбулося у присутності начальника Управління СБУ в Чернівецькій області Гавриша, декана факультету, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАПН України Василя Олексійовича Балуха, викладачів-релігієзнавців, священників та студентів-богословів.

У вступному слові керівник обласного СБУ проінформував присутніх про початок якісно нового етапу у використанні архівних документів колишніх радянських спецслужб, задоволенні архівами Служби безпеки сучасних нагальних потреб суспільства у вивченні вітчизняної історії, поширенні інформації та поглибленні наукових досліджень у сфері державно-церковних відносин у радянський період зокрема.

Декан факультету професор В. Балух запевнив, що оприлюдненими СБУ матеріалами, скористаються студенти для написання есе, рефератів, дипломних і магістерських робіт.

Доцент кафедри релігієзнавства та теології Нестор Мизак у лаконічній формі проінформував про обставини арешту буковинського священства, допити їх в Чернівецькому МДБ та жорстокі вироки, з матеріалами яких ознайомився напередодні.

Доповідач звернув увагу присутніх на політичну ситуацію, в якій перебувала Буковина після закінчення війни. Відділи Української повстанської армії на Буковині чинили опір поневолювачам. У відповідь радянські органи НКВС-МДБ нещадно карали буковинські села: спалювали будинки, розстрілювали невинних людей, ув'язнювали і вивозили на Сибір. Такої ж долі зазнавали й православні священники, яких звинувачували у співпраці з визвольним рухом та антирадянській пропаганді. У справах №2280 і 3811 йдеться про арешти і ув'язнення священників Василя Филиповича Андрюка із с. Майдан Лукавецький і Теодора Лукича Вовка, пароха с. Біла Чернівецької обл. Варто зазначити, що насиченість їх документальною базою неоднакова. Так, у справі щодо арешту священника Василя Андрюка 25 листопада 1947 р. з дружиною Василюю існує лише один протокол, у якому записано, що отець Андрюк В.Ф. співпрацював з районним провідником ОУН „Яремою” та підтримував зв'язки з повстанцями. Під час обшуку у нього знайшли дев'ять маленьких хрестиків [1, арк. 116-120].

22 квітня 1948 р. Чернівецьке ОУ МДБ видало постанову про звинувачення пароха у контактах з націоналістами і цього вистачило, щоб В. Андрюку винести вирок ув'язнення на 10 років виправно-трудова таборів (ВТТ). З місця ув'язнення В. Андрюк не повернувся, а обставини його загибелі у радянських концтаборах невідомі.

Щодо справи священника Т.Вовка, то у ній на двохстах сторінках зафіксовано усю хроніку подій від ув'язнення, допитів, вироку суддів та апеляції у Верховний суд УРСР до винесення остаточного вироку. Арештували отця 28 серпня 1951 р. у Чернівцях. У постанові про його арешт записано: „Вовк Т.Л. будучи незадоволеним існуючим радянським ладом, серед своїх знайомих систематично веде антирадянську пропаганду, розповсюджує брехливі наклепи на радянську дійсність, вихваляє американських імперіалістів, веде воєнну пропаганду про нову війну і поразку у ній СРСР”. Згідно з вищеназваними інкримінованими даними, Т.Вовка арештували і кинули у камеру обласного управління МДБ. Почалися активні допити, з протоколів яких можна легко відтворити біографію священника, форми ведення допитів, специфіку фабрикування доказів тощо. Так, Теодор Вовк народився 1900 р. у с. Кам'янка Магерівського р-ну Львівської обл. у родині селянина-середняка. У Львові закінчив промислову школу зі спеціальності столяра. Цього ж року його призивали до лав польської армії. Проте він не бажаючи служити в окупаційній армії, утік до Румунії, попросивши у тамтешніх властей політичного притулку. Після шестимісячного ув'язнення звільнився з правом вільного проживання. До приходу радянської влади у 1940 р. мав столярну майстерню. Під час війни і після її закінчення продовжував працювати за фахом, а в 1949 р. закінчив скорочені курси священників і вже в серпні 1950 р. його висвятили на священника та направили парохіальним настоятелем храму у с. Біла Чернівецького р-ну.

На допиті 28 серпня 1951 р. слідчий наполягав, щоб Теодор Вовк як священник розповів про свою антирадянську діяльність. У відповідь арештований заявляв, що жодної антирадянської діяльності не проводив. На цьому допит завершився і Т.Вовка відвели до камери слідчого ізолятора [2, арк. 15-18].

Наступний допит розпочався 29 серпня 1951 р. з тієї самої процедури. Слідчий допитувався правильності його імені – Федір чи Теодор. Вовк пояснив, що Теодор, і допит на цьому знову завершився. Схоже, що допит так і не відбувся, скоріше за все слідчий лише фабрикував кількість протоколів, адже доля священника уже була визначена наперед [1, арк. 12-21].

Іншим разом Т. Вовка викликали 5 вересня 1951 р. Начальник слідчого відділення Управління МДБ по Чернівецькій області вимагав від допитуваного признатися, до якої він партії належав, які товариства функціонували у Чернівцях, про що писала газета «Час» та інше, але нічого не добився [1, арк. 22-24].

Через два дні (7 вересня) отця знову покликали на допит і пояснили, що його обвинувачують за ст. 54-10 ч. 1 Кримінального кодексу УРСР. Цього разу йому

інкримінували проведення серед населення у Чернівцях „антирадянської пропаганди, направленої проти існуючого державного ладу в СРСР”. Питання звучало так: „Чи визнаєте ви свою вину щодо звинувачення?”. Вовк відповів: „Винним себе не визнаю, тому що ніколи не був вороже налаштованим проти радянської влади” [1, арк. 26-27]. На цьому слідчий наказав відвести підсудного в камеру.

Через три дні (11 вересня) Т. Вовк змушений був знову відповідати на безпідставні звинувачення слідчого, який запитав, чи служив він у петлюрівській армії. Ні, не служив, була відповідь. – Неправда, заявляв слідчий. Чому ви приховуєте свою службу в петлюрівській армії? А в польській армії чому не служив? – Тому, що втік від мобілізації до Румунії – відповідав Т.Вовк. Далі знову були запитання про знайомих, про те, хто працював у його майстерні за Румунії, скільки платив за роботу тощо.

Після таких запитань і відповідей на них, слідчий підходив ближче до справи й вимагав від Т. Вовка зізнатися в тому, що змусило його піти учитися на священика. Відповідь була такою: „Причина та, що з давнього часу я любив церкву і прагнув стати священиком, однак у мене не було відповідних можливостей. З 1948 р. я працював на виробництві і почав учитися на священика”. Знову запитання: „Ви і раніше працювали, але не училися на священика. Чому тільки з 1948 р. Ви пішли учитися?”. Відповідь була та сама, – тому що раніше не було таких можливостей [2, арк. 30-31].

Наступний допит розпочався 14 вересня 1951 р. і був жорсткішим за попередні. Слідчий наполягав, щоб Т. Вовк чесно зізнався про причину переходу на службу до Православної церкви. Останній по можливості відбивався від настирливих запитань. „Неправда, – наполягав офіцер, – Ви перейшли на службу на підставі Ваших ворожих поглядів на радянську владу. Вимагаю говорити правду”. Далі та сама відповідь і знову запитання: „Перестаньте заперечатися. Слідству відомо, що упродовж років Ви серед Вашого оточення висловлювали незадоволення радянською владою і, в зв'язку з цим, вирішили стати священиком. Слідство вимагає правдивих зізнань про Вашу антирадянську діяльність”. На цьому допит священика закінчено. Т. Вовка знову відвели до камери [2, арк. 32-33].

Черговий допит розпочався 21 вересня 1951 р., де задавалися тіж питання: „Признайтеся, кому і коли Ви висловлювали своє незадоволення радянською владою? ” Вовк відповідав: „Як і раніше, так і зараз заявляю, що я ніколи не проводив антирадянської діяльності”. Тоді слідчий сказав так: „Ви відкидаєте свою антирадянську діяльність. Однак Ви будете викриті матеріалами слідства, які ми вже маємо проти Вас” [2, арк. 34-36].

28 вересня черговий допит. Цього разу інший слідчий – помічник обласного прокурора випитував в отця, хто навідувався до нього на квартиру. А потім починав його переконувати: „Слідству відомо, що Ви проводили серед осіб, які відвідували Вас, антирадянську пропаганду. Признавайтесь!” Відповідь: „Цього ніколи не було. Я ніколи не вів жодних політичних розмов”. „Неправда, – наполягав дізнавач, – Ви висловлювали своє незадоволення радянською владою, робили наклеп на адресу радянського уряду. Говоріть правду, чим це було викликано”. „Я заявляю, – відповідав Т. Вовк, – що ніколи не „наговорював” на радянський лад і його уряд”. Тоді знову запитання з погрозою: „Перестаньте відхрещуватися. Ви будете викриті матеріалами свідків про Вашу антирадянську діяльність”. Теодор Вовк і цього разу сміливо відкинув звинувачення. Тоді працівник прокуратури вирішив завершити і дав йому підписати протокол.

16 жовтня 1951 р. Т. Вовка знову викликали на допит, який вів заступник начальника слідчого відділення УМДБ. Останній вимагав від Вовка визнати злочинну діяльність, оскільки у нього є свідок „Д”, який викрив його злочини. Цього разу допит був нетривалим. Побачивши, що Т.Вовк стійко відкидає сфабриковані звинувачення, його поспішно відправили до камери [2, арк. 38-44].

22 жовтня допит підслідного продовжився. Слідчий особисто формулював висловлювання і допитувався, чи говорив Вовк про те, що в США краще жити, ніж в СРСР, що дочка його має автомобіль в Америці, що в СРСР низька заробітна плата робітників тощо. Слідчий називав прізвища свідків, які нібито визнавали висловлювання Т. Вовка.

Можливо до підсудного застосовували й фізичні методи „переконання”, а можливо, що його волю було зламано методичними допитами і важкими умовами перебування у тюремній камері, бо зараз він не відкидав свідчень проти нього, а говорив, що, може, десь і висловлювався подібним чином, однак точно не пам’ятає. Задовольнившись поступом у ході допиту, слідчий дав арештанту підписати протокол [2, арк. 45-49].

Далі допити Т.Вовка припинилися. Слідство почало працювати зі свідками, які надавали „викривальницькі” покази стосовно висловлювань священика. Так, 24 жовтня 1951 р. свідок „Б” говорив, що Вовк жив у нього на квартирі, часто приходив додому п’яним, сварився з дружиною, влаштовував скандали. Крім цього, хвалив державний лад під час румунської окупації [2, арк. 50-54].

Наступний свідок на питання слідчого, що він знає про націоналістичну діяльність Т.Вовка, відповідав, що той часто відвідував Українську читальню, розповсюджував націоналістичну літературу. Останнім часом, вів свідок, – Т.Вовк проводив націоналістичні бесіди, критикував радянську владу, а також нав’язував релігійні почуття, у яких висловлював ненависть до радянської влади, мовляв, „віруючі українці повинні міцно співпрацювати між собою, підтримувати себе, і просити Бога, щоб він якнайшвидше позбавив людей від диявольських більшовиків, щоб Бог допоміг нам створити вільну Україну без радянської влади, інакше ми не побачимо доброго життя” [2, арк. 58-59].

Ще один протокол у справі присвячений допиту свідка «Д». На запитання слідчого, яку критику висловлював Т. Вовк на адресу радянської влади у його присутності, говорив: „Одного разу зайшов до Вовка й побачив, як той читає газету про події у Греції. а потім заявив: „Правильно поступають у Греції і Югославії, що знищують комуністів, бо вони почали поширювати більшовицьку заразу у цілому світі”. А іншого разу отець заявив, що «недовго нам залишилося терпіти більшовицьке насилля. Незабаром почнеться війна з англо-американцями і від радянської влади залишаться тільки одні спогади”. Улітку 1950 р. Т.Вовк говорив, що „ні в одній країні немає такої Конституції, де на папері написано одне, а робиться зовсім інше” [2, арк. 62-65].

У протоколі допиту наступного свідка слідчий записав чергове висловлювання арештанта: „Нам українцям радянська влада крім голоду нічого не дала”. У 1950 р. напередодні виборів, мовляв, Вовк говорив, що при Румунії вибори проходили більш демократично, як в СРСР [2, арк. 66-68].

У справі Т. Вовка слідчий допитав ще одного свідка „Ш”, яка знайома з підслідним через його дружину, з якою разом працювала. „У політичному відношенні записано у протоколі свідка „Ш”, – Вовк антирадянськи налаштована людина, яка у розмовах зі своїми знайомими висловлює незадоволення радянською владою і вихваляє порядки в капіталістичних країнах”. Конкретно Вовк говорив, що „за Румунії робітники краще жили, а Вам що дає радянська влада? (при цьому називав одного з керівників партії і уряду) і сам же відповідав, що нічого і не дасть. Свідок намагалося заперечити Т.Вовкові, – записав у протоколі слідчий, – але він про це і слухати не захотів”. Далі фігурант справи, нібито, говорив про свою дочку, яка „в Америці живе так, як в Радянському Союзі не могла би жити. Вона мені пише, що на іменини чоловік подарував їй автомашину, чого в Радянському Союзі ніколи не могло би бути». Крім викладеного, свідок пояснювала, що отець багато висловлював антирадянських поглядів, але вона вже не пам’ятає сказаного” [2, арк. 69-72].

Слідчий допитав ще одного свідка у справі Т. Вовка, знайомого через його дружину, яка працювала в магазині. „Можу сказати, – говорив свідок, – що Т.Вовк „внушав” мені релігійні почуття, говорив, що потрібно вірити в Бога, більше молитися, щоб Бог дав нам щасливе життя” [2, арк. 79-80].

Наступні протоколи у справі присвячені очним ставкам свідків з підсудним Т. Вовком. Слідчий і свідки говорили про одні і ті ж звинувачення, а Теодор Лукич їх відкидав. Один із свідків зазначив, що він, як священик, одного разу висловився так: „Ці дияволи більшовики розорили нашу церкву і ми всі віруючі повинні об’єднатися, щоб врятувати нашу Україну від більшовиків. У той час він був збудженим, бо уздовж доріг

знімали хрести”. У відповідь, на очній ставці, Т. Вовк заявив, що ніколи з цією людиною не обговорював такі питання і зустрічався, можливо, кілька разів на вулиці [2, арк. 81-87].

На основі цих та інших звинувачень і свідчень проти священника Вовка каральні органи звинуватили його за статтею 54-10 ч. 1 Кримінального кодексу УРСР. Суд відбувся 14 листопада 1951 р. У протоколі відзначено, що двоє свідків „Б” і „Ш” з „невідомих причин на суд не з’явилися”. На суді Вовк Т.Л. поведив себе сміливо, так само як і під час допитів, та відкидав пред’явлені йому звинувачення слідчих, свідків. Він відповів так: „Я зі свідками у моїй справі ніколи у ворожнечі не перебував, тому не можу пояснити, чому вони на мене наговорили неправду”. На цьому судове засідання закінчилося, головуючий дав слово прокурору, який керуючись ст. 54-10 ч. 1 Кримінального кодексу УРСР вимагав для священника 10 років „виправно-трудоих таборів”. Адвокат попросив зменшити термін ув’язнення, враховуючи вік підсудного. Після наради судді оголосили вирок, де: „Ім’ям Української Радянської Соціалістичної Республіки 1951 р. 14 листопада Судова колегія в кримінальних справах Чернівецького обласного суду (...) розглянула справу у закритому судовому засіданні в м. Чернівці про обвинувачення Вовка Федора (Теодора) Лукича 1900 р.н., громадянина СРСР, уродженця с. Кам’янка Магерівського р-ну Львівської обл., котрий до арешту мешкав у Чернівцях, працював священником у с. Біла Чернівецького р-ну, по національності українця, безпартійного, із селян, грамотного, сімейного, не військовозобов’язаного, у минулому не судимого, що під арештом перебував з 28 серпня 1951 р., у злочині по ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР.

Матеріалами досудового слідства суд постановив: „підсудний Вовк, проживаючи за часів румунського буржуазного ладу, володів власною столярною майстернею з декількома особами найманих робітників. Не бажаючи працювати за спеціальністю, добився служби священником. Будучи вороже налаштованим до радянської влади систематично з 1946 по 1951 рр. виступав з ворожою агітацією серед людей у контрреволюційному дусі проти існуючих порядків в СРСР і одночасно вихваляв порядки у капіталістичних країнах.

Неодноразово вихваляв життя у капіталістичних державах та робив наклепи на життя в СРСР. У 1948-50 рр. намовляв на комуністичну партію, висловлювався про її знищення. Крім того, пророкував про наближення війни капіталістичних держав з Радянським Союзом і поразку у ній останнього. Намовляв також Вовк і на радянську систему виборів до органів влади, вихваляючи одночасно виборчі системи капіталістичних держав, очорнював Радянську Конституцію. Винним Вовк себе визнав частково, але слідством вина його повністю доведена даними свідків на попередньому судовому слідстві. Враховуючи особистість підсудного і його соціальну небезпеку, суд засудив Вовка Федора (Теодора) Лукича по ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР до позбавлення волі у ВТТ терміном на десять років і позбавленням громадянських прав за пунктом „а, б, в” ст. КК УРСР на п’ять років після відбуття основного покарання. Термін відбуття покарання вважати з 28 серпня 1951 р. Речових доказів по справі немає. За участь адвоката у суді у юрконсультацію м. Чернівці внести 300 карбованців. Вирок можна оскаржити і опротестувати в касаційному порядку до Верховного Суду УРСР на протязі п’яти днів” [2, арк. 127-128].

У справах розсекречення вищезгаданих священників працівники СБУ виїжджали за місцем проживання даних людей, опитували старожилів-сусідів про їх рідних і близьких, можливу інформацію з місць ув’язнення. На жаль, через великий проміжок часу мало хто пам’ятав цих людей. Політв’язні загинули в радянських концтаборах і додому не повернулися.

Щодо протоколів допитів зазначимо, що слідчі, як правило, шукали „псевдосвідків”, провокували на давання неправдивих фактів і в такий спосіб фабрикували справи приречених. У кожній справі таких моментів багато, однак їх, на наше переконання розголошувати не варто. Це допоможе уникнути непорозумінь і конфліктів між людьми, які з болем у серці переживають гіркий досвід комуно-більшовицького режиму.

Працівники архіву СБУ продовжують пошуки у царині розсекречення документів доби тоталітаризму і ще не раз зголосять про важливі знахідки у Чернівецькій області. Така праця сприятиме обопільній довірі між суспільством та владою, громадою та органами місцевого самоврядування, а надто і державних силових відомств, налагодженню контактів між людьми різних політичних поглядів.

Література

1. Архів УСБУ в Чернівецькій обл. Дело №2280 по обвинению Щербан Марии Дмитриевны и других. Архів. 5802.
2. Архів УСБУ в Чернівецькій обл. Дело №3811 по обвинению Вовка Теодора Лукича. Архів 7505.
3. Галузевий державний архів СБУ: путівник. – Харків: Права людини, 2009. – 136 с.

Рецензент кандидат історичних наук, доцент М.В.Шкрібляк